

MUKTEDAB

ri, muktedab bahrinin haşiv tef'ilesi olan "mef'ûlâtü"de habl (habn ve tayyin birlikte işletilmesi) kuralı uygulanarak elde edilen "meulâtü" (معلات) şeklini kabul etmişlerdir. "Mef'ûlâtü" tef'ilesine anılan zihaf kaide-leri uygulanmadan aslı şekliyle kullanılışı-na dair örnekler çok az olup muzârî ve müctes bahirleri gibi eski Arap şiirinde çok nâdir olarak kullanılmış vezinlerdendir. Bu sebeple eski Arap şiirinde muktedab bahrinin kullanıldığı kaside ve şiirin bulunmadığı görüşünü ileri sürenler olmuşsa da Hz. Peygamber zamanında bu bahirde yazılmış şiirlerin mevcudiyetini kaydedenler de olmuştur (Hatîb et-Tebrîzî, s. 168). Muktedab bahrinin kulağa hoş gelen bir ritmi vardır. Ebû Nüvâs'ın bir kasideyle modern devir şairlerinden Ahmed Şevki'nin bazı kasideleri bunun delili olarak gösterilir (Mahmûd Fâhûrî, s. 120 vd.). Ayrıca bu bahirde yazılmış zühd ve hikemiyata dair bazı şiirlerle gazel örnekleri de bulunmaktadır. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin tertibinde bu bahir yer almaz. Ona göre bahrin aslı recezdir (Kitâbü 'Arûzi'l-varaka, s. 56).

Aruza dair klasik kitaplarda ve bunlara muhteva bakımından sadık kalan yeni eserlerde muktedab bahrinin yukarıda sayılan vezinleri zikredilir. Ancak şairlerin nazım tekniğinde yaptıkları yenilikleri de göz önüne alarak yazılan eserlerde bahrin başka vezinlerine de yer verilmiştir. Celâl el-Hanefî bahrin aşağıdaki vezinlerini de tesbit etmiş ve bazı örnekler vermiştir (el-'Arûz, s. 124-135):

1. ---/---/---
// ---/---/---
---/---/--- // ---/---/---
---/---/--- // ---/---/---
2. ---/---/--- // ---/---/---
3. ---/---/--- // ---/---/---
4. ---/---/--- // ---/---/---
5. ---/---/--- // ---/---/---
6. ---/---/--- // ---/---/---
7. ---/---/--- // ---/---/---
8. ---/---/--- // ---/---/---

Muktedab bahri Türk şiirinde hemen hemen hiç kullanılmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, I, 438; İbn Abdürabbih, el-'İkdü'l-ferid, V, 473; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, Kitâbü 'Arûzi'l-varaka (nşr. Sâlih Cemâl

Bedevî), Mekke 1406/1985, s. 56; İbn Reşîk el-Kayrevânî, el-'Umde (nşr. Muhammed Kar-kazân), Beyrut 1408/1988, I, 269-294; Hatîb et-Tebrîzî, el-Vâfi fi'l-'arûz ve'l-kavâfi (nşr. Ömer Yahyâ – Fahreddin Kabâve), Dimaşk 1399/1979, s. 167-169; İbn Ebû Şeneb, Tuḥfetü'l-'edeb, Paris 1954, s. 82-84; Safâ Hulûsî, Fennü't-takṭî'i's-şî'ri ve'l-kâfiye, Beyrut 1966, s. 170-172; Celâl el-Hanefî, el-'Arûz, Bağdad 1398/1977-78, s. 124-135; Abdürrızâ Ali, el-'Arûz ve'l-kâfiye, Musul 1409/1989, s. 149-152; Mahmûd Fâhûrî, Sefinetü's-şu'arâ', Halep 1410/1990, s. 120-124; Emîl Bedî' Ya'kûb, el-Mu'cemü'l-muḥaḥşal fi 'ilmi'l-'arûz ve'l-kâfiye ve fûnûni's-şî'r, Beyrut 1411/1991, s. 142-146; M. Ali eş-Şevâbîke – En-ver Ebû Süveylim, Mu'cemü muḥtalaḥâti'l-'arûz ve'l-kâfiye, Amman 1411/1991, s. 276; Gott-hold Weil, "Arûz", İA, I, 620, 629; G. Meredith-Owens, "Arûd", EI² (İng.), I, 690; Nihad M. Çetin, "Arûz", DİA, III, 428, 432; a.mif., "Bahir", a.e., IV, 484.

TEVFİK RÜŞTÜ TOPUZOĞLU

el-MUKTEDAB

(المقتضب)

Müberred'in
(ö. 286/900)Arap gramerine dair eseri
(bk. MÜBERRED).

MUKTEDÎ

(bk. İKTİDÂ).

MUKTEDÎ-BİEMRİLLÂH

(المقتدى بأمرالله)

Ebû'l-Kâsım el-Muktedî-Biemrillâh
Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh
el-Abbâsî
(ö. 487/1094)Abbâsî halifesi
(1075-1094).

8 Cemâziyelevvel 448'de (24 Temmuz 1056) Bağdat'ta doğdu. Kâim-Biemrillâh'ın torunudur; halifenin tek oğlu ve veliahdı olan babası onun doğumundan altı ay önce ölmüştü. Dedesinin 12 Şâban 467'de (2 Nisan 1075) vefatı üzerine yerine geçirildi. Muktedî-Biemrillâh, halifelik makamına oturduktan sonra Selçuklu Sultanı Melikşah'a saltanatını onaylayan bir menşur gönderdi ve biatını aldı. Melikşah ile veziri Nizâmülmülk, başlangıçta barışçı bir politika izleyerek halifeyi uzaktan kontrol etme yoluna gittilerse de daha sonra onu bağımsız bir güç olmaktan çıkarmaya ve otoritesini zayıflatmaya karar verdiler. Böylece araları bozulmaya ve istikrarsız bir dönem yaşanmaya başladı. Bunun üzeri-

ne, veliahtlığı sırasında dedesi tarafından Alparslan'ın kızıyla evlendirilen Muktedî, 474 (1081-82) yılında veziri Fahrüddeve İbn Cehîrî İsfahan'a yollayarak Melikşah'ın kızı Mâh-Melek'e tâlip oldu. Ertesi yıl da Şâfiî fakih Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin başkanlığında gönderdiği bir elçilik heyetiyle durumu iyileştirmeye çalıştı; ancak kayda değer bir başarı elde edemedi. Nihayet dört yıl sonra beklenen cevap geldi ve Mâh-Melek ile Muktedî'nin evliliğine izin verildi. Suriye seferini takip eden günlerde Bağdat'a gelen Melikşah büyük törenlerle karşılandı (4 Zilhicce 479 / 12 Mart 1087), ardından kendisine "Doğu'nun ve Batı'nın hükümdarı" unvanı verilip bunun alâmeti olarak iki kılıç kuşatıldı. Uzun pazarlıkların ardından Melikşah iki emirini İsfahan'a yollayarak eşi Terken Hatun'un refakatinde kızını ve Selçuklu Devleti'nin zenginliğini gözler önüne seren muhteşem çeyizini Bağdat'a getirtti ve benzerine az rastlanır bir düğün yapıldı. Ancak sultan, içine sindiremediği anlaşılabilir bir siyasî evliliğin gerçekleşmesi sırasında düğünde hazır bulunmak yerine ava çıkmayı tercih etti (Kafesoğlu, Sultan Melikşah, s. 98). Nitekim evlilik uzun sürmedi ve iki yıl geçmeden Melikşah, Muktedî'nin düğünden sonra hareminden vazgeçme şartına uymaması sebebiyle kızını halife ile evliliğinden olan oğlu Ebû'l-Fazl Ca'fer ile birlikte İsfahan'a getirtti. 484'te (1091) Bağdat'a yaptığı ikinci ziyarette de halifenin varlığını umursamayarak ikametgâhını kendisi seçti. Halifeye de veliahdını değiştirip yerine Ebû'l-Fazl Ca'fer'i tayin etmesi için haber gönderdi; Muktedî-Biemrillâh'ın buna karşı çıkması üzerine de İsfahan'a geri döndü (Rebîülevvel 485 / Nisan 1092). Ancak altı ay sonra büyük bir debdebeyle üçüncü defa Bağdat'a geldi ve halifeden Bağdat'ı hemen terkederek başşehirini başka bir yere almasını istedi; öldürülen Nizâmülmülk'ün yerine getirdiği yeni veziri Tâcûlmülk'ün ricası üzerine de ona biraz süre tanıdı. Muktedî'yi bu zor durumdan Melikşah'ın bir av partisinde yediği etten zehirlenerek ölmesi (16 Şevval 485 / 19 Kasım 1092) kurtardı. Fakat sultanın beklenmedik ölümü onu da Terken Hatun gibi zan altında bıraktı.

Muktedî-Biemrillâh, Melikşah'ın Bağdat'ı ilk ziyaretinden itibaren sadece İslâm ümetinin mânevî liderliğiyle yetinmek durumunda kalmıştı. Buna rağmen imâmet bütün hukukî ve siyasî kurumların tartışmasız kaynağı olarak kaldı. Hilâfetin yokluğunda ümmet hukukî bir istikrarsızlığa, hatta kargaşaya itilebilirdi. Böylece Ab-

bâsi halifelığının korunması zorunluluğu, halkın büyük çoğunluğu arasında etkisini sürdüren Bâtınlığın imâmet öğretisine karşı merkezi bir denge unsuru şeklinde ortaya çıktı. 483'te (1090) Basra Karmatîler tarafından vahşice yağmalanmıştı. Aynı yıl Suriye, el-Cezîre ve İran'da İsmâîlî propagandasının merkezleri açılmış, Hasan Sabbâh, Kazvin'de Alamut Kalesi'ni ele geçirip İsmâîlî Devleti'ni kurmuştu. Nizâmülmülk ile Melikşah'ın ölümünden sonra Muktedî-Biemrillâh tevarüs ettiği haklarının tekrar farkına vardı. Melikşah'ın eşi Terken Hatun ile yaptığı sultanlık hakkındaki görüşmeler sırasında ortaya koyduğu tutum halifenin yeniden kendine güvenmeye başladığını göstermektedir. Muktedî, Terken Hatun'un Melikşah'ın tahtına çıkardığı henüz çocuk yaştaki oğlu Şehzade Mahmûd'u tam yetkili meşrû sultan olarak tanımayı reddetti ve onun rüşte ermesine kadar ordu ve vergi işlerinin Emîr Üner ile Vezir Tâcûlmülk'ün idaresi altında kalması gerektiği hususunda ısrarcı davrandı. Muktedî'nin Mahmûd'u bu şartlarla meşrû sultan olarak tanıması üzerine Selçuklular onun oğlu Ebû'l-Fazl Ca'fer'i geri verdiler; ancak çocuk ertesi yıl öldü. Sonraki yıllarda ise Selçuklu mirası etrafında vuku bulan mücadelede halifenin rakip sultanlardan en güçlü olanın meşruiyetini sağlamaktan başka bir seçeneği kalmadı. Nizâmülmülk'ün memlükleri sultanlığa Melikşah'ın büyük oğlu ve Mahmûd'un (ö. 487/1094) rakibi Berkyaruk'u aday gösterdiler. Berkyaruk, Terken Hatun tarafından İsfahan'da mahpus tutuluyordu. Memlükler onu hapisneden kaçırdılar ve Rey şehrine götürüp sultan ilân ettiler. Halife de onun biatını kabul ederek Bağdat'ta saltanatına meşrûluk kazandırmak zorunda kaldı. Muktedî-Biemrillâh 15 Muharrem 487 (4 Şubat 1094) tarihinde beklenmedik bir anda öldü ve cenazesi ölümü gizlendiği için üç gün sonra defnedildi.

Muktedî-Biemrillâh, son bir iki yılı hariç kendinden önceki halifelere nazaran huzur ve sükûn içinde hüküm sürmüştür. Bunda, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın bütün mahallî hânedanları itaat altına almasının büyük rolü vardır. Muktedî döneminde Abbâsi halifelığının Fâtımî halifeliği karşısındaki nüfuzu artmış ve el-Cezîre, Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'de hutbeler Abbâsîler adına okunmuştur. Bağdat'ta Şii'lerle Sünnîler, zaman zaman da Sünnîler arasında çıkan mezhep çatışmaları Selçuklu Sultanı Melikşah ile veziri Nizâmülmülk'ün müdahaleleriyle önlenmiştir.

Kâşgarlı Mahmud, *Divânü lugâti't-Türk*'ün halifelığının ikinci yılında Muktedî-Biemrillâh'a sunmuştur (I, 3-4). Besim Atalay'ın, *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*'nde eserin Muktedî-Biemrillâh'ın oğlu Ebû'l-Kâsım Abdullah'a takdim edildiğini söylemesi hata olup (I, 4-5; ayrıca bk. *DİA*, IX, 446); anılan künye ve isim Muktedî-Biemrillâh'a aittir.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk, I, 3-4; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I, 4-5; Gazzâlî, *Feđâ'ihü'l-Bâtıniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1383/1964, s. 186; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerî), Kahire 1973, s. 201-205; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 211, 215, 240, 249, 273 vd., 284 vd., 305-318, 323; IX, 2 vd., 15, 30, 35 vd., 39, 44-47, 62 vd., 81 vd.; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 186 vd., 219 vd., 223, 241 vd., 293; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bünderî, *Zübdetü'n-Nusra*, s. 50 vd.; a.e. (Bursulan), bk. İndeks; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XVIII, 318-324; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953, s. 12-13, 27, 32, 39, 46-47, 94-98, 126-127, 153, 182, 188-190, 205-208, 210; a.m.f., "Melikşah", *İA*, VII, 670, 672; G. Makdisî, *İbn 'Akil*, Dimaşk 1963, bk. İndeks; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *CHIr.*, V, 99-102, 212 vd.; E. Glassen, *Der Mittlere Weg*, Wiesbaden 1981, bk. İndeks; T. Nagel, *Die Festung des Glaubens*, München 1988, bk. İndeks; Eric J. Hanne, *The Caliphate Revisited: The Abbassids of 11th and 12th Century Baghdad* (doktora tezi, 1998), The University of Michigan, s. 220 vd.; Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (485-498/1092-1104)*, İstanbul 2001, bk. İndeks; a.m.f., "Melikşah", *DİA*, XXIX, 55-57; Fikret İşıltan, "Muktedî", *İA*, VIII, 573-575; Angelika Hartmann, "al-Muktedî", *El'* (İng.), VII, 540-541; Mustafa S. Kaçalın, "Divânü lugâti't-Türk", *DİA*, IX, 446.

ANGELIKA HARTMANN

MUKTEDİR

(المقتدر)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "gücü yetmek; ölçü ile yapmak, planlamak" mânalarındaki **kadr** (**kudret**) kökünün iftîâl kalıbından türemiş bir sıfat olup "gücü yettiği fiilen sabit olan" demektir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kdr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "kdr" md.). Muktedir ismi Allah'a izâfe edildiği dört âyette "bir işi gerçekleştirmeye fiilen güç yetiren" anlamını ifade etmektedir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kdr" md.; bk. **KÂDİR**). Muktedir, Ebû Hüreyre'den nakledilen doksan dokuz esmâ-i hüsnânın Tirmizî rivayetinde yer almıştır ("Da'avât", 82).

Naslarda Allah'a nisbet edilen kâdir, kâdir ve muktedir isimlerinden birincisi ve üçüncüsü esmâ-i hüsnâ listesinde mevcuttur. Bu üç ismin kâdirden başlamak üzere gittikçe zenginleşen bir anlam içerdiği kabul edilir. Zira aynı kökten gelen kelimelerin harfleri arttıkça mânaları da güçlenir (Zeccâc, s. 59). Buna göre muktedir, zât-ı ilâhiyyeye kudret izâfe eden kavramlar içinde muhtevası en zengin olan isimdir. Kudret kökünden türeyen kâdir ve kâdirde kudretin kullanılacağı hususlarda bir tür sınırlama söz konusu iken muktedirde böyle bir durum yoktur (Hattâbî, s. 86). Ayrıca kâdir ve kâdir güç yetirme sıfatını Allah'a izâfe ederken muktedir, gerçekleştirilenden hareketle aynı sıfatı fiilî mânada zât-ı ilâhiyyeye nisbet etmektedir (Ebû Abdullah el-Halîmî, I, 194). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise muktedirin diğer iki isimden daha zengin bir içeriğe sahip olduğu yolundaki kanaatin delilinden yoksun bulunduğunu belirtmekte ve "iftîâl" kalıbından gelen bu kelimenin ihtisas ifade ettiğini, yani kudretin sadece Allah'a özgü bir sıfat mahiyeti taşıdığı hususunu kanıtlandığını söyler. İnsan da belli bir kudrete sahiptir, ancak onun kudreti kendinden olmayıp Allah tarafından verilmiştir (*el-Emedü'l-aşkâ*, vr. 59^b-60^a). Abdülkerim el-Kuşeyrî, Allah'ın her şeye güç yetirdiğini, fakat icraata geçmeyip bağışladığını, her şeyi bildiğini, ancak acele ve kızgınlıkla muamele etmediğini belirtir (bk. bibl.).

Muktedir Allah'ın zâtî-sübûtî isim ve sıfatları içinde yer alır. Halîmî, onun eylem gerçekleştirmeye yönelik muhtevasına dikkat çekerek fiilî sıfatlar içinde de yer alabileceğini söyler (bk. bibl.). Muktedir kâdir ve kaviden başka cebbâr, azîz ve kâhâr isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "kdr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "kdr" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "kdr" md.; Tirmizî, "Da'avât", 82; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 59; Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â'* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984, s. 86; Ebû Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân* (nşr. Hilmi M. Fûde), Beyrut 1399/1979, I, 194; Kuşeyrî, *et-Taħbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 81; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aşkâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 59^b-60^a; Fahreddin er-Râzî, *Levâmi'u'l-beyyinât* (nşr. Tâhâ Abdür-raûf Sa'd), Beyrut 1404/1984, s. 321-322.

BEKİR TOPALOĞLU